

Nacija i nacionalni identitet

PETAR KORUNIĆ
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za povijest

UDK 323.1(497.5)
316.356.4
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. prosinca 2004.

U ovom radu autor raspravlja o izgradnji nacije, te o etničkom i nacionalnom identitetu kao znanstvenom problemu. Ova je rasprava dio širih istraživanja o kulturnoj i etničkoj raznolikosti (pluralizmu) u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, napose o različitim tipovima društvenih, etničkih i nacionalnih identiteta. To je vrlo opsežno istraživačko područje i neobično važno za povijest hrvatskog naroda u cjelini, od srednjega vijeka sve do suvremenosti. Ta istraživanja moraju biti interdisciplinarna i otvorena svim društvenim znanostima, napose historiografiji, sociologiji, politologiji, antropologiji, lingvistici, etnologiji, ekologiji itd.

Ključne riječi: ETNIČKO, ETNIČKE GRUPE, NACIJA, HRVATSKA NACIJA, NACIONALIZAM, ETNIČKI I NACIONALNI IDENTITET, KULTURNI IDENTITET, MODERNO DRUŠTVO

1. Fenomen etničkog i nacionalnog identiteta

“Prema uobičajenoj formuli stav identiteta glasi: A=A. Taj stav važi kao vrhovni zakon mišljenja. Za koji trenutak ovaj ćemo stav pokušati promisliti. Jer s njime bismo htjeli iskusiti što identitet jest. (...) Kao zakon mišljenja stav važi samo ako je on zakon bitka, koji glasi: svakom biću kao takvom pripada identitet, jedinstvo sa samim sobom.”

M. Heidegger (1996) Stav identiteta,
u **Kraj filozofije i zadaća mišljenja**. Zagreb.

Svaku raspravu o naciji, o etničkom i nacionalnom identitetu, kao i o društvenom identitetu uopće, otežavaju ozbiljne terminološke poteškoće. Zato, upuštajući se u istraživanje fenomena tih identiteta, upoznajmo najprije dva bliska, a ipak različita, pojma i entiteta: najprije, pojam/entitet *etnički*, koji stoji uz etničke skupine, etničke zajednice i etnički identitet i, potom, pojam/entitet *nacionalni*, koji nastaje uz naciju, nacionalnu zajednicu, nacionalizam i nacionalni identitet. Za ovu je našu raspravu važno da uočimo razliku između tih dvaju pojmova i entiteta (etničkog i nacionalnog) kao i tih dviju zajednica (etničke i nacionalne) i tih dvaju kolektiviteta i identiteta (etničkog i nacionalnog).

Nema sumnje da su i *etničke grupe*,¹ *etničke zajednice* (etnije),² kao i *etnički identiteti* trajno vezani uz povijest čovječanstva: uz čovjeka i odnose među ljudima. Nalazimo ih u svim re-

¹ **Etnička grupa** (engl. *ethnic group*, hrv. *etnička grupa*): etnička skupina; čest pojam u društvenim znanostima (engl. i američkim), a označuje skupinu ljudi koji dijele zajednički identitet na temelju iste kulture, tradicije, religije, povijesti, istog jezika, etničkog podrijetla i drugih osobina.

² **Etnija** (franc. *ethnie*, tal. *etnia*, engl. *ethnic group*): cjelovita etnička/ljudska zajednica, utemeljena na zajedništvu etnosa, osobitim vrijednostima i na povijesnom kontinuitetu; etnije imaju osobitu etničku svijest (identitet) i ime pod kojim se prepoznaju (etnonim); u sastavu većinske etnije mogu se nalaziti sub-etnije i sub-etničke grupe koje dijele temeljne vrijednosti i značajke etnije unutar koje se nalaze.

gijama svijeta i svim razdobljima. Otkad znamo za povijest čovječanstva, o čemu svjedoče arheološki nalazi, materijalna kultura, mnogi pisani dokumenti i cjelokupni povijesni razvitak, svugdje nailazimo na kulturnu i etničku raznolikost.

Dakle, to stanje (etnička i kulturna raznolikost i društveni pluralizam) postoji u prošlosti i u suvremenom svijetu. Teško je naći neku regiju ili državu koja je bila, ili jest, etnički posve čista i homogena (koja posjeduje tzv. "jedinstvo krvi i podrijetla"). Pritom polazimo od teorema da su prvotne proto-etnije i etničke grupe i etnički identiteti po svom postanku starije povijesne pojave od nacije i nacionalnih identiteta. Jer su *nacije*, kao cjelovite nacionalne zajednice, i *nacionalni identiteti* (kao masovni kolektiviteti) *moderni fenomeni* koji se izgrađuju u epohi moderne i modernog društva.

U stručnoj je, naime, raspravi o naciji, nacionalizmu i nacionalnom identitetu postignuta suglasnost o tome da ti pojmovi i/ili entiteti predstavljaju pojave koje su nastale u epohi moderne i modernog društva, od kraja 18. stoljeća dalje; da nastaju u tijeku složenih procesa modernizacije D integracije D transformacije ljudskog društva u Novom vijeku, u tijeku izgradnje modernog društva i primjene modernosti na svim područjima života ljudi, u tijeku industrijske revolucije, kapitalističko-industrijskog poduzetništva, modernog školstva i općeg obrazovanja, naglog razvoja urbanizacije i, pod utjecajem tog novoga svijeta u nastajanju i te industrijske civilizacije, u tijeku izgradnje *masovnijih kolektiviteta* u kojima se ljudi međusobno udružuju u nove makro cjeline: jezične, kulturne, obrazovne, političke, ekonomske, socijalne itd.

Postignuta je i suglasnost da su prijašnje upotrebe pojma nacije – u srednjem vijeku i ranom novom vijeku – smjerale na nešto posve drugo: da je pojam *nacije* prije (sve do 18. stoljeća) označavao male lokalne svrsishodne zavičajne udruge, ekipe, grupe ili podskupine unutar većih ljudskih skupina na nekom prostoru. Postignuta je suglasnost da tek u 19. i 20. stoljeću, u tijeku izgradnje modernog društva prema europskom modelu modernosti, fenomen moderne nacije, nacije-države, nacionalizma i novih kolektivnih nacionalnih identiteta postaju središnjim povijesnim pojavama (kao kolektiviteti i makro fenomeni) u kojima nastaju moderni procesi integracije (koji transformiraju i integriraju sve mikrorazine i mezorazine ili sve segmente, sve regije i sve pokrajine jednog naroda u nove/veće nacionalne cjeline ili u nova nacionalna "jedinstva") na području: književnog jezika, jezika pismenosti i obrazovanja, nove jezične zajednice, jezičnog identiteta, školstva i obrazovanja, visoke kulture, industrijskog kapitala i novčarskih ustanova, nacionalnog tržišta, novoga političkog sistema, modernih nacionalnih institucija (političkih, kulturnih, ekonomskih, obrazovnih, socijalnih odnosa itd).

Razvitak i izgradnja jednoga (moderne nacije i nacije-države) ovisi o razvitku drugoga (modernoga građanskog društva). Ali i nakon izgradnje moderne nacije u 19. i 20. stoljeću, unutar njezine cjelovite političke zajednice i moderne nacionalne države – unutar njezina posve novoga/modernog političkog, kulturnog i ekonomskog sistema – postoje i dalje se izgrađuju i sub-etnije³ i sub-kulture i etnički identiteti. Drugim riječima, i *etnije* i *etničke grupe* i *etnički identiteti* (kako na razini organizacije sub-zajednica tako i sub-etnija i sub-kultura i ujedno na razini osobnog, grupnog i kolektivnog identiteta) stalno se mijenjaju i transformiraju i u suvremenom svijetu, u epohi moderne i modernog društva: u procesu modernizacije nastaje njihova moderna organizacija, nastaju i izgrađuju se novi/moderni društveni sistemi, što sve zajedno (i organizacije i novi društveni sistemi) utječe na promjenu njihova identiteta.

Tako je bilo i na etničkom, političkom i državnom prostoru hrvatskog naroda u svim razdobljima u prošlosti, od njegova doseljenja na teritorij rimske Dalmacije do danas. Na primjer, u 19. i 20. stoljeću, u razdoblju izgradnje modernog društva i moderne hrvatske nacije, unutar hrvatskih pokrajina, uz hrvatski narod koji se na tom prostoru organizirao i razvijao

³ **Sub-etnija:** u sastavu i etnije (kao cjelovite etničke zajednice) i dominantne ili makroetnije (šire narodne ili nacionalne zajednice) nalaze se više sub-etnija, sub-etničkih skupina i sub-kultura.

(u tijeku nacionalno-političkog pokreta) kao dominantna etnija, tj. kao homogena i cjelovita moderna nacija, postoji više sub-etnija i sub-etničkih grupa i njihovih sub-kultura: srpska, češka, slovenska, talijanska, njemačka, slovačka, židovska, mađarska i druge. Sve zajedno (i hrvatska etnija, tj. hrvatski narod i sve druge sub-etnije na tom prostoru) čine stanovništvo Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije). Svi zajedno (i hrvatski narod i njegova kultura i sve sub-etničke grupe i njihove sub-kulture u hrvatskim pokrajinama) tvore kulturnu i etničku raznolikost (pluralizam) i nalaze se u vrlo složenoj političkoj, kulturnoj, društvenoj i socijalnoj interakciji: unutar kulturnoga, vjerskog i društvenog pluralizma.

Odnos između hrvatskog naroda, kao dominantne etnije (ili kao većinskog naroda) i svih drugih sub-etničkih grupa i sub-etnija bio je vrlo složen. Njihove višestruke međusobne odnose i veze – napose kulturne, etničke, privredne, političke i socijalne interakcije – još uvijek nismo temeljito istražili, svakako ne s gledišta suvremenih znanstvenih modela i teorija, niti s interdisciplinarnog gledišta.⁴

Prema tome, *nacije, nacionalne zajednice i nacionalni identiteti*, kao suvremene povijesne pojave, moderni su fenomeni. Nastaju i izgrađuju se, tijekom socijalnih promjena i procesa dugoga trajanja, u epohi *moderne i modernog društva*, ne samo kao individualni i grupni identiteti, nego i kao moderni *nacionalni kolektiviteti* i ujedno kao *kolektivni identiteti*. I jedno (*moderne nacije*) i drugo (*moderni etnički i nacionalni identiteti*) i treće (*moderni etnički i nacionalni kolektiviteti*) i četvrto (*kolektivni identiteti*) pojavljuju se u Europi krajem 18. stoljeća, s nastupom epohe moderne i ostvarenjem njezina projekta, a izgrađuju se i neprekidno mijenjaju tijekom 19. i 20. stoljeća. To je razdoblje kad europski narodi, unutar modernog društva (i industrijske civilizacije), ostvaruju relativni napredak na svim područjima života, stvaraju nove nacionalne vrijednosti i tragaju za višestrukim društvenim identitetima, koji nastaju u procesu konstrukcije. To je proces stalnih društvenih i nacionalnih promjena, ali i socijalnih, etničkih i nacionalnih suprotnosti, koji još uvijek nije završen.

Prema tome, u epohi moderne i modernog društva, od kraja 18. do kraja 20. stoljeća, nastaju i izgrađuju se, razvijaju i neprekidno transformiraju: i moderno društvo i društveni identiteti uopće, moderna kultura i kulturni identiteti, napose moderna nacija (kao nacija-država organizirana na sustavima i vrijednostima modernog društva i međunarodnog prava), moderni nacionalni identiteti i moderni kolektiviteti i kolektivni identiteti, ali i etničke grupe, sve etnije i etnički identiteti.

2. Znanstveni problemi istraživanja

Kad je, međutim, riječ o hrvatskim prostorima, trebamo kritički odgovoriti na slijedeća pitanja. Jesu li društvene znanosti kod nas temeljito proučile izgradnju tih modernih fenomena: i izgradnju moderne hrvatske nacije i hrvatskoga nacionalnog identiteta i nastanak nacionalnog kolektiviteta? Jesmo li na tom prostoru (etničkom i političkom) istražili višestruke društvene identitete u njihovoj međuovisnosti i ujedno kulturnu i etničku raznolikost u prošlosti? Ne, još nismo utemeljili ta istraživanja. Još uvijek nemamo odgovore na osnovna pitanja vezana uz problem podrijetla, strukture i razvoja etničkih i nacionalnih identiteta. Još uvijek te fenomene nismo istražili na razini suvremene znanosti. I uza sve radove koji se dotiču tih problema, mi se ipak danas nalazimo na početku znanstvenih istraživanja o tome.

Nema sumnje da ni jedna povijesna pojava u našoj prošlosti, napose kad je riječ o 19. i 20. stoljeću, nije izazvala toliko lutanja, ideoloških sukoba i neizvjesnosti kao što je određenje identiteta (“osobnosti”) Hrvata, hrvatskog naroda, napose podrijetla i izgradnje moderne hrvatske nacije. S tim u vezi, ni o jednoj povijesnoj pojavi u društvenim znanostima, napose

⁴ Najtemeljitije su istraženi Slovenci (i slovenska etnija) i Srbi (i srpska etnija) u Hrvatskoj, te hrvatsko-slovenski i hrvatsko-srpski odnosi. Nužno je nastaviti ta istraživanja.

povijesnim znanostima koje proučavaju različita područja iz povijesti hrvatskog naroda od prapovijesti do suvremenosti, nije bilo toliko istraživačkog lutanja kao što je to bilo u proučavanju formiranja i integracije moderne hrvatske nacije, izgradnje njezina višestrukoga društvenog i nacionalnog identiteta (jezičnoga, kulturnog, obrazovnog, političkog, državnog, državno-pravnog, vjerskog itd.), osobito u određenju odnosa hrvatske nacije prema njezinoj okolini: prema drugim etnijama, narodima, nacijama i kulturama na prostoru srednje i jugoistočne Europe.

U većini se slučajeva polazi od gledišta da ideja nacije, nacionalna svijest i nacionalizam prethode naciji i da ideje i ideologije bitno utječu na formiranje hrvatske nacije. Ali u tom slučaju, kad je riječ o 19. stoljeću, kad nastaju osnove moderne hrvatske nacije, taj stav/model izaziva silne probleme. Jer u tom razdoblju, uz hrvatski nacionalni program i hrvatsku nacionalnu ideju, uz hrvatstvo, suvremenici zastupaju ideje ili ideologije ilirstva, južnoslavenstva, slovinstva, austroslavizma, slavenstva, te različite pravce pravaštva, narodnjaštva, liberalizma, konzervativizma, klerikalizma, unionizma, federalizma itd. Zastupaju različite ideologije i programe i konstruiraju različite društvene identitete. Istodobno postoje i izgrađuju se brojni etnički identiteti u Hrvatskoj: identiteti sub-etničkih grupa, sub-etnija i sub-kultura.

Ako, međutim, imamo na umu rezultate povijesne i društvene znanosti uopće, napose kad je riječ o određenju izgradnje moderne hrvatske nacije (kao nacionalne zajednice u građanskom društvu) i nacionalnog identiteta u spletu svih tih ideologija i tzv. nacionalnih svijesti, onda je sigurno da taj problem još uvijek nismo, niti možemo riješiti. Problem je još složeniji ako polazimo od gledišta da su i nacionalna svijest i nacija kao kolektivitet i različiti nacionalizmi i nacionalni identiteti trajne i nepromjenjive povijesne pojave, stvorene jednom za sva vremena. U tom se slučaju nalazimo na području ideologije, mita, stereotipa i teorija iz 19. stoljeća, ali ne i na području znanstvenih istraživanja izgradnje naroda i moderne nacije i nacionalnih identiteta.

Pojava fenomena etničke obnove u suvremenom svijetu – i trajna prisutnost etničkih i nacionalnih promjena, suprotnosti i sukoba (vjerskih i socijalnih i etničkih i nacionalnih) na svim prostorima u prošlosti i u suvremenosti – i s tim u vezi trajni problemi istraživanja fenomena nacije i nacionalizma, potaknulo je brojne istraživače u društvenim znanostima u mnogim sredinama da svestrano prouče fenomen (podrijetlo, izgradnju, razvoj i obnovu) etničkog i nacionalnog identiteta: njegove osnove, strukture, sadržaje, elemente i funkcije. Ta je tema postala vrlo aktualna i, po mišljenju mnogih istraživača, danas prijeko potrebna.

Kako pristupiti istraživanju fenomena etnosa, etniciteta i identiteta? Postoje brojne teorije o tome. Valja poznavati tu literaturu. Uza sve razlike među tim teorijama, sve se svode na dva pristupa: prvi, u kojem se istražuju ljudski subjektivni elementi (ljudska svijest i posebni osjećaji, mitovi, ideologije i simboli vezani uz narod, naciju i nacionalizam) i, drugi, u kojem se ne zanemaruju emotivni činitelji, ali se drži da ih je vrlo teško, ako ne i nemoguće, istraživati u dalekoj prošlosti, pa se prije svega nastoji istražiti one povijesne pojave i strukture koje nalazimo u zbilji, izvan ljudske svijesti i svijeta subjektivnosti, koje su utjecale i utječu na proces konstituiranja i reprodukcije i transformacije etničke/ljudske zajednice: područje jezika, kulture, privrede, političkog sistema, školstva i obrazovanja, socijalnih odnosa, interakcija itd.

U prvom slučaju, osnovu svake nacije traži se na području ljudske subjektivnosti i emotivnosti: nacionalne svijesti, posebnih osjećaja, različitih nacionalizama, duhovnosti, ideologija, mitova, tradicije, kulta predaka itd. Postoje, međutim, veliki problemi u istraživanju svih tih elemenata: najprije, zato što ljudsku emotivnost, napose nacionalnu svijest, ne možemo oživjeti u dalekoj prošlosti i kritički je proučavati, tj. nije podložna neposrednom promatranju i, potom, često se sve te osnovice (svijesti i osjećaja vezanih uz naciju) promatra kroz različite ideologije, koje se nalaze u novinskim člancima i tekstovima programatskog sadržaja, a to su drugorazredni povijesni izvori za upoznavanje fenomena etnosa i identiteta. Uz to, u

tom je pristupu prisutan mit o samorazumljivosti i nacije i nacionalne svijesti i osjećaja vezanih uz naciju. To je teorija neobuzdanog romantizma iz 19. stoljeća, koju je utemeljio već E. Renan, a mnogi razvijali do danas. Zato taj model nije dovoljno pouzdan da bismo mogli kritički istraživati taj fenomen.

U drugom slučaju, polazi se od gledišta da u svakom konkretnom primjeru, kod svakog naroda i/ili u svakoj zemlji, valja najprije istražiti i temeljito upoznati **proces konstituiranja i reprodukcije i transformacije etničke zajednice**: od prvotne i početne jezgre etnosa (obitelji, roda i plemenske skupine), preko kompleksne zajednice etnosa (saveza plemena, te izgradnje naroda ili šire narodne/ljudske zajednice i života u njoj) do najsloženije zajednice etnosa (postupne izgradnje moderne nacije kao cjelovite nacionalne zajednice i nacionalne države ili nacije-države). Ujedno se traži da se na tom prostoru istraži i upozna pluralni svijet u stalnom razvoju: jezični i vjerski, etnički i politički, društveni i socijalni i svaki drugi, tj. identitet “prvoga” i “drugoga” itd.

To su dva različita pristupa istraživanju fenomena etnosa, etniciteta i identiteta.

Moderna nacija i nacija-država nastaje na vrhuncu procesa konstituiranja i reprodukcije i transformacije etničke zajednice kao nova ljudska zajednica koju tvore (a) masovnije kolektiviteti na svim makrorazinama i (b) posve drukčija organizacija života ljudi/etnosa i (c) posve drukčiji procesi samoidentifikacije stanovništva.

Mogli bismo, dakle, zaključiti da u svim epohama ljudske povijesti i na bilo kojem prostoru na Zemlji, gdje postoje uvjeti za život ljudi, nalazimo zajednice ljudi/etnosa (na nekom stupnju razvoja) i da, ako i koliko nam sve to u konkretnom slučaju povijesni izvori dopuste, možemo i moramo (ako je riječ o znanosti) pratiti dva procesa u uzajamnoj ovisnosti: (a) proces konstituiranja, reprodukcije i transformacije etničke zajednice, od etničke grupe, roda i plemenske skupine, naroda i narodne zajednice do nacije i nacionalne zajednice i (b) proces samoidentifikacije ljudi s tim zajednicama u kojima oni žive i djeluju i/ili njihovu svijest o tim zajednicama i njihove osjećaje prema tim zajednicama i prema “drugima”, odnosno i identitet prvoga (ili identitet sa “svojom” etnijom) i identitet drugoga (identitet druge etnije, drugog naroda) itd.

3. Identitet: teorijski i metodološki aspekti problema

3a) O identitetu uopće

Da bismo odgovorili na brojna istraživačka pitanja vezana uz društveni, etnički i nacionalni identitet u hrvatskim pokrajinama (Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri i Vojnoj krajini) i na hrvatskom prostoru u dalekoj prošlosti, od srednjeg vijeka do suvremenosti, napose vezana uz izgradnju moderne nacije i pojavu različitih oblika nacionalizma uopće, također vezana uz pojavu i razvoj hrvatske nacije i oblikovanje više etnija i sub-etnija i sub-kultura unutar njezine političke zajednice i nacionalne države, uz određenje nacionalnog i etničkog identiteta kod hrvatskih preporoditelja, elite i različitih društvenih skupina i kod cjelokupnog stanovništva u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, što je predmet naše šire rasprave, a rezultate tih istraživanja pokazat ćemo u dvije knjige, valja najprije spoznati što je *identitet* uopće, napose u odnosu prema višestrukom društvenom, etničkom i nacionalnom identitetu.

3b) Identitet s gledišta logike i zakona istinitog mišljenja

I. Identitet je jednakost:

- Zakon mišljenja, koji znanost od antike, od grčke filozofije do danas, nalazi u formuli za stav identiteta, formula $A = A$ govori o *jednakosti*, tj. o apstraktnom i jednostavnom pojmu identiteta. Taj stav identiteta kaže: *A je A*, tj. *svaki je A sam isto*, drugim riječima, *svaka je stvar ili pojava identična samoj sebi*.

II. *Identitet je istovjetnost:*

• Formula za stav identiteta *A je A* ipak ne govori samo da je *svaki A sam isto*, nego u isto vrijeme kazuje: *Svaki je A sam isto sa samim sobom*, tj. *svaka je stvar ili pojava sama ista sa samom sobom*. U istovjetnosti (*A je A*) nalazi se taj odnos “s” ili “sa” kao posredovanje, kao sveza i sinteza, kao sjedinjenje u jedinstvo.

III. *Identitet je jedinstvo sa samim sobom:*

• Zato se identitet, kao zakon istinitog mišljenja, tijekom cijele povijesti zapadne civilizacije, od antike do danas, pojavljuje kao *jedinstvo i istovjetnost*, kao posredovanje u tom jedinstvu, u *jedinstvu sa samim sobom*.

3c) *Identitet s gledišta općih načela*

I. *Identitet je jednakost i jedinstvo:*

• Prema formuli za stav *jednakosti*, identitet je ono što je potpuno isto: $A = A$. Drugim riječima, formula $A = A$ (*A je A*, tj. *svaki je A sam isto*) i označuje *jednakost* i govori o *jednakosti i jedinstvu sa samim sobom*.

II. *Identitet razmjera:*

• Prema formuli za stav *razmjera*, identitet je odnos po kojemu je nešto ili netko, u različitim okolnostima, posve jednako samo sebi i/ili posve jednak sam sebi, tj. istovjetan je sa samim sobom: *Svaki je A sam isti sa samim sobom*.

III. *Identitet različitosti:*

• Prema formuli za stav *različitosti i opreke*, identitet je ukupnost činjenica (ime, lični opis, naziv, izgled itd.) koje služe da se jedna osoba ili neka pojava razlikuje od bilo koje druge osobe ili pojave: *A se razlikuje od B, C, D...*

3d) *Identitet s gledišta etnosa i etniciteta*

I. *Identitet “prvoga” (= “Mi” i/ili “naš” identitet):*

• Prema formuli za stav identiteta *jednakosti* ($A = A$: *Svaki je A sam isto*) i *razmjera* (*A je A: Svaki je A sam isti sa samim sobom*), kad je riječ o etnicitetu ili etnosu, možemo upoznati identitet “prvoga”, tj. etnički ili nacionalni identitet određene etničke grupe, etničke zajednice, naroda i narodne zajednice i nacije kojoj “mi” (“naša” grupa ili elita) pripadamo.

II. *Identitet “prvoga” i “drugoga” (= “naš” i “njihov” identitet – “Mi” i “Oni”):*

• Prema modelu identiteta *različitosti i opreke*, između “nas” (= identiteta “prvoga”) i “njih” (= identiteta “drugoga”) na području etnosa, identitet “prvoga” (“Mi” ili “naš” identitet) je ukupnost činjenica (etničkog podrijetla, posebnog jezika, tradicionalne kulture, životnih uvjeta, moderne kulture, običaja, običajnog prava, društva i društvenih stanja, posebne povijesti itd.) koje služe da se odredi identitet “drugoga” (“njihov” identitet – “Oni”), da se jedna osoba/pojedinac, neka etnička skupina ili etnija odredi pomoću Drugoga, pomoću druge etničke grupe ili etnije kao oprečna osobnost, oprečne etničke posebnosti, oprečne karakterne osobine, oprečna slika i oprečno iskustvo, drukčiji život, oprečna povijest i sudbina itd.

III. *Identitet “drugoga” (druge etničke skupine ili druge etnije):*

• Prema tome, identitet “drugoga” (ili identitet drugoga čovjeka/pojedinca, druge etničke skupine, druge etnije, drugoga naroda ili druge nacije) nastaje u procesu konstrukcije etničkog i/ili nacionalnog identiteta “prvoga” i obratno.

• U tom slučaju identitet “prvoga” (tj. “naš” identitet) i identitet “drugoga” (“njihov” identitet) – koji gotovo u pravilu, uvijek kad je riječ o etnosu (etnijski uopće, a narodu i naciji napose) i etnicitetu, idu zajedno (i “mi” i “oni” i/ili “mi” i “drugi”) – i govore i svjedoče o po-

stojanju kulturne i etničke raznolikosti (pluralizma) na određenom prostoru, unutar neke političke zajednice ili države, kao i unutar neke narodne i/ili nacionalne zajednice.

- To, dakako, vrijedni i za hrvatski prostor, prostor na kojem je hrvatski narod bio dominantna ili većinska etnija, na kojem je postojala, od srednjega vijeka do danas, kulturna i etnička raznolikost (pluralizam) i društveni pluralizam.⁵

3e) *Identitet složenih povijesnih pojava i procesa*

I. *Identitet povijesnih pojava i promjena:*

- Velike međutim teškoće nastaju kad pokušamo kritički analizirati višestruki društveni identitet uopće i napose identitet povijesnih pojava i procesa, kao što je izgradnja naroda (kao ljudske zajednice) i proces njegove transformacije u modernu naciju. Zašto je tako? Zato što se te povijesne pojave, svi povijesni procesi i društveni odnosi neprestano mijenjaju. Moramo ih promatrati, kad je riječ o povijesnim pojavama koje nastaju, razvijaju se i neprekidno transformiraju u epohi moderne i modernog društva, unutar složenih procesa modernizacije i integracije.

- Tada se i etnicitet i etnički identiteti i nacije i nacionalni identiteti izgrađuju u procesima stalnih i intenzivnih promjena i socijalnih interakcija. Kako onda upoznati višestruke identitete povijesnih pojava i procesa koji se nalaze u dinamičnom razvoju, unutar pluralnih kulturnih i društvenih odnosa i stanja, koji se nalaze u stalnim promjenama i neprekidnim transformacijama?

II. *Identitet kao proces i interakcija:*

- Zbog toga je s gledišta apstraktnog ili jednostavnog identiteta ($A = A: A \text{ je } A$) teško, ako ne i nemoguće, upoznati identitet neke moderne nacije kao konkretne nacionalne zajednice, tj. identitet nacionalnih kolektiviteta jednog naroda, kao i etničke i nacionalne identitete. Zato što se i narod i nacija i etnije i sub-etničke skupine neprekidno izgrađuju, mijenjaju, transformiraju i razvijaju, kao što se neprekidno mijenjaju društveni odnosi i stanja u kojima nastaje moderna nacija.

- Napose je složen problem istraživanja međuetničkih odnosa i njihovih stalnih međusobnih interakcija. Jer je riječ o postojanju kulturne i etničke raznolikosti (pluralizma) i ujedno i kulturnih i etničkih i društvenih interakcija na određenom prostoru: o postojanju više etničkih skupina i etnija i o njihovim međudodnosima. Još teže je otkriti identitet povijesnih procesa, jer je i sam identitet proces.

- U tom slučaju polazimo od uvjerenja, koje uvjetno prihvaćamo kao teorem, o postojanju višestrukih društvenih identiteta koji se nalaze u stalnim promjenama i složenim međusobnim interakcijama. Jer identitet neke povijesne pojave "danas" nije isto što i njihov identitet "jučer". Unutar višestrukih i kompleksnih društvenih identiteta nalaze se svi ostali. Sve te identitete (društveni, etnički i nacionalni) valja promatrati kao *proces* (identitet se neprekidno razvija), kao *interakciju* (međudodnos mnogih identiteta) i kao međudodnos *identiteta i okoline* (identitet D okolina).

III. *Kompleksni društveni identiteti:*

- Ako identitet promatramo kao proces i interakciju, onda je jasno da je s gledišta apstraktnog identiteta ($A = A$) nemoguće upoznati kompleksne društvene identitete, jer se oni nalaze u stalnim promjenama i odnosima uzajamne ovisnosti. Zato, ako želimo upoznati višestruke društvene identitete i identitete povijesnih pojava i procesa, moramo tragati i za

⁵ Nužno je utemeljiti ta sveobuhvatna i složena istraživanja na hrvatskom prostoru. To je golemo područje istraživanja i neobično važno za povijest hrvatskog naroda i formiranje hrvatske nacije.

jedinstvom apstraktnog identiteta (prema formuli: *A je A*, tj. *svaki je A sam isti sa samim sobom*) i ujedno, polazeći od tog zakona istinitog mišljenja, na kojem počiva znanost, upoznati jedinstvo i različitost kompleksnog identiteta prema formuli: *A je A i ne-A*, tj. *svaka je povijesna pojava u svakom trenutku identična samoj sebi, ali ujedno i različita od same sebe*, jer se nalazi u procesu promjena i transformacije i stanju međuovisnosti.

- Tada jedinstvo i različitost složenog i *kompleksnog identiteta* (kad promatramo povijesne pojave i procese dugoga trajanja kao što je izgradnja nacije, nacionalnih kolektiviteta i kolektivnih identiteta) prepoznamo i kao *proces* i kao *sintezu* kroz njegovo *sjedinjnje u jedinstvu i različitosti*. A to se zbiva, spoznali smo, tijekom stalnih društvenih promjena i transformacija i socijalnih interakcija, u procesu nastajanja višestrukih društvenih identiteta u međuovisnosti.

IV. *Proces identifikacije i konstrukcije identiteta:*

- Kad je riječ o etničkim i nacionalnim identitetima, nužno je otkriti proces identifikacije i/ili konstrukcije tih identiteta pomoću znanstvenog modela:

- formule *identitet identiteta i razlika* (*A je A* i istog trenutka *ne-A*) i

- ujedno formule za stav *različitosti i opreka* između identiteta “prvoga” i identiteta “drugoga” – razlike između “nas” i “njih”, “naših” i “njihovih”.

- A to je proces u kojem etnički i nacionalni identiteti nastaju kao rezultat *prohoda entiteta* (etničke skupine, etnije, naroda ili nacije) kroz sustav razlika, različitosti i opreka, kroz sustav *identiteta “drugoga”* ili kroz sustav identiteta i okoline: identiteta “prvoga” D njegove okoline (= identiteta “drugih”), s tim da je ta okolina uvijek kompleksnija od identiteta “prvoga”. Zato, bez te okoline (drugih identiteta, vrijednosti i sustava) ne možemo shvatiti identitet “prvoga”.

- Prema tome, društveni identitet uopće, a etnički i nacionalni identitet napose, koji se neprestano mijenjaju i transformiraju, možemo upoznati putem tri modela identiteta u međuovisnosti i međudjelovanju: najprije, pomoću modela *identitet identiteta i razlika*, potom, modela *identiteta “drugoga”* i, najzad, kao sintezu jednog i drugog modela, pomoću modela identitet D okolina.

V. *Znanstveni model etničkog i nacionalnog identiteta:*

- Na tome je utemeljen naš *znanstveni model* i etničkih i nacionalnih i društvenih identiteta. Ali uz napomenu da taj model (identitet identiteta i razlika + identitet “drugoga” + identitet D okolina), bilo da je riječ o procesu konstrukcije etničkog i nacionalnog identiteta ili o konstrukciji etničkog i nacionalnog kolektiviteta ili o kulturnoj i etničkoj raznolikosti, počiva na uvjerenju da na određenom prostoru i/ili u nekoj državi postoji kulturni, etnički i društveni pluralizam.

- Taj dakle model počiva na znanstvenoj spoznaji i na ovim načelima:

- da na nekom prostoru, unutar neke uže ili šire regije, postoje najmanje dvije, a najčešće više etničkih grupa i etničkih/ljudskih zajednica i nacionalnih zajednica, da postoji, dakle, i identitet “prvoga” i identitet “drugoga” i/ili identitet “drugih”;

- da sve te etničke grupe i etnije impliciraju etničke odnose, a nacije i nacionalne zajednice pretpostavljaju postojanje nacionalnih odnosa i stanja;

- da etnički i nacionalni odnosi, te etnički i nacionalni identiteti, uključuju postojanje najmanje dviju *kolektivnih strana* i/ili dva *kolektiviteta*: i etničkog i nacionalnog kolektiviteta koji se izgrađuju i konstruiraju na nekom prostoru;

- da je tada, u pravilu, riječ o kulturnim i etničkim pluralnim sredinama; to se odnosi i na hrvatski etnički i politički prostor od srednjega vijeka do danas;

- da se na tim međuetničkim i međunacionalnim odnosima – kako unutar kulturne i etničke raznolikosti tako i unutar društvenog pluralizma, u procesu etničke identifikacije – uvi-

jek konstruiraju najmanje dva međuovisna identiteta: identitet *pripadnika* i *ne-pripadnika* nekoj etničkoj ili nacionalnoj zajednici, tj. i identitet “prvih” (koji pripadaju “našem” kolektivitetu) i ujedno identitet “drugih” (koji pripadaju “njihovom” kolektivitetu) itd.;

– da identitet, dakle, “drugoga” uvodi razliku između “nas” i “njih”, “naših” i “njihovih”; da stoga identitet “drugoga” pretpostavlja postojanje i istraživanje identiteta “prvoga”, odnosno da pretpostavlja postojanje višestrukih društvenih identiteta, tj. postojanje etničke, nacionalne i kulturne različitosti (pluralizma) na određenom prostoru i da je to golemo znanstveno područje;

– da je, dakle, identitet nužno promatrati (kako na razini nastanka i razvoja identiteta, tako i na razini procesa samoidentifikacije ili svijesti) prema modelu: identitet D njegova okolina (odnosno modelu: identitet/okolina), jer tek njegova okolina – koja je u pravilu mnogo složenija i kompleksnija od identiteta “prvoga”, jer je riječ o beskonačnom broju “drugih” identiteta i vrijednosti – daje puni sadržaj i smisao postojanja i razvoja identiteta “prvoga”.

3f) Višestruki društveni identiteti

Kad je riječ o povijesnim pojavama i procesima dugoga trajanja, kao što su, na primjer, pojava, izgradnja i razvoj moderne nacije i etnija ili etničkih/ljudskih zajednica uopće, nužno je njihove identitete promatrati (a) unutar sveobuhvatnih pluralnih društvenih, kulturnih i etničkih odnosa i stanja, unutar društvenih identiteta uopće, unutar kojih postoje mnogi i višestruki identiteti u uzajamnoj ovisnosti; (b) pomoću formule za stav kompleksnog i složenog identiteta ili pomoću modela *identitet identiteta i razlika (A je A i istog trenutka ne-A* tj., *svaka je povijesna pojava u svakom trenutku identična samoj sebi, ali i različita od same sebe jer se nalazi u procesu neprekidnog razvoja*) i ujedno (c) pomoću identiteta “drugoga” i (d) modela identitet D okolina. Jer se, tijekom procesa dugoga trajanja, oblikuju mnoge usporedne pojave i mnogi sistemi na *različitim područjima* (jezika, kulture, političkog i državnog sistema, privrede, prava, vjere, ideologije itd.) koji su međusobno povezani i uvjetovani.

U isto vrijeme pojavljuju se, unutar neke narodne i nacionalne zajednice, različiti društveni identiteti u međuovisnosti: jezični, kulturni, politički, državni, privredni, etnički, vjerski itd. Svi ti, međutim, zasebni identiteti, u različitim uvjetima i prostorima, mogu tvoriti jedinstveni nacionalni kolektivitet, tj. izgrađuju složeni kolektivni identitet jedne nacije (kao homogene i cjelovite nacionalne zajednice) koja uspostavlja odnose s drugim etnijama, narodima, nacijama, kulturama itd.

Prema tome, i etnički i nacionalni identiteti dio su složenih društvenih identiteta uopće. A to znači da ni etničke ni nacionalne identitete, kao ni etnicitet uopće, ali onda ni podrijetlo i razvitak naroda i nacije, ne možemo upoznati ako ih ne proučavamo unutar višestrukih i složenih društvenih identiteta i socijalnih promjena uopće, ali i unutar širih regija i odnosa prema “drugim” identitetima, kulturama, narodima i nacijama. A to je, kako smo vidjeli, model: identitet (“prvoga”) D okolina (drugi identiteti i sistemi).

3g) O (ne)mogućnosti istraživanja nacionalnog identiteta

Kako je rečeno, unutar društva i društvenih odnosa, unutar određene sredine, postoje višestruki društveni identiteti i ujedno unutar određene moderne nacionalne zajednice postoji više oblika identiteta (etnički, jezični, kulturni, politički, državni, regionalni, vjerski itd.) koji svi zajedno mogu tvoriti jedinstvo nacionalnoga kolektivnog identiteta. Upoznajmo najvažnije opće tipove etničkog i nacionalnog identiteta:

1. Na razini etničkih i/ili nacionalnih sentimentata:

- Na razini različitih oblika patriotizama i nacionalizama, na razini etničke i nacionalne svijesti, osjećaja, htijenja i znanja, u procesu etničke i nacionalne identifikacije i/ili konstrukcije, u određenoj sredini nastaju:

– *individualni identiteti* – etnički i nacionalni identiteti kojima se pojedinci ljudi, kao individue svojom voljom poistovjećuju s nekom etničkom grupom ili etničkom zajednicom ili nacijom, unutar koje žive i prihvaćaju njezine vrijednosti, njezin pravni i politički poredak i iskazuje lojalnost spram nje itd.;

– *grupni identiteti* – etnički i/ili nacionalni identiteti kojima se neka etnička grupa ili elita svojom voljom poistovjećuje s nekom etnijom ili nacijom, unutar koje živi i prihvaća njezine vrijednosti, tradiciju, pravila, organizaciju itd.;

– *kolektivni identiteti* – etnički i/ili nacionalni identiteti kojima se određeni kolektiv (grupa ljudi, elita, etnija ili narod u cjelini) svojom voljom poistovjećuje s određenom etničkom zajednicom ili nacijom, unutar koje živi i želi živjeti i time prihvaća njezine temeljne vrijednosti i cjelinu organizacije;

– *identitet kolektiviteta* – na toj se razini, kad se više/manje cjelokupno stanovništvo poistovjećuje s nekom etničkom zajednicom ili nacijom, konstruira etnički kolektivitet (etničke zajednice) ili nacionalni kolektivitet (nacije).

• Na osnovicama etničkih i nacionalnih sentimentata izgrađuju se i razvijaju (1) svi oblici etničke i nacionalne svijesti; (2) svi oblici patriotizma i nacionalizma i (3) različite ideje o naciji i nacionalnoj zajednici. U tom se slučaju naciju doživljava i predočuje na razini ideje nacije, svijesti, te etničkih i nacionalnih sentimentata.

II. Na razini zbilje:

• Unutar neke nacionalne zajednice, njezine političke zajednice ili nacionalne države, u kojoj je ta nacija dominantna etnija, nastaju:

– *društveni identiteti* – na mnogim područjima unutar nacionalne zajednice u njihovoj uzajamnoj ovisnosti: npr. jezični, kulturni, politički, državni, vjerski, staleški, nacionalni, regionalni, stranački, individualni, kolektivni itd.;

– *etnički identiteti* – na dvije razine: prvo, identitet konkretne etnije ili etničke zajednice kao kolektivitet i, drugo, etnički identitet kojim se pojedini čovjek ili etnička grupa poistovjećuju s tom konkretnom etničkom/ljudskom zajednicom;

– *nacionalni identiteti* – na dvjema razinama: prvo, identitet nacije kao zajednice (kao nacionalni kolektivitet) i, drugo, nacionalni identitet kojim se pojedini čovjek, neka etnička grupa i neki narod poistovjećuju s tom nacijom.

• Tu je riječ o konkretnim zajednicama ljudi/etnosa (i o nacionalnoj zajednici i o sub-etnijama unutar neke političke zajednice) koje se tijekom dugoga vremena u zbilji izgrađuju kao kolektiviteti na nekom teritoriju i unutar određenih vrijednosti. Sada prema tome polazimo od uvjerenja i od spoznaje da moderna nacija, kao entitet i konkretna cjelovita nacionalna zajednica jednog naroda, ili neka etnija, nastaju i izgrađuju se u zbilji kao ljudska zajednica, a ne samo na razini ideje nacije, nacionalnih sentimentata, etničke i nacionalne svijesti.

4. Epoha moderne: nacija i nacionalni identitet

Početak prekapitalističke privrede (na području zanatstva, obrta, trgovine i novčarskih ustanova), te početke modernih vizija o novim oblicima i formama u kulturi (na području književnosti, slikarstva, kiparstva, obrazovanja, filozofije, prava itd.) i ujedno ideje o općem/ljudskom napretku i pravednom društvu, dakako ne-feudalnom i ne-staleškom, kao i stanovitve povijesne i društvene promjene koje postupno donose relativni napredak u nekim europskim sredinama, lako možemo pratiti (u gradovima sjeverne Italije) već od 11. do 13. stoljeća, a u Europi uopće od 14. stoljeća. Nastanak, izgradnju i razvoj posve novih sistema – napose novi privredni, pravni, kulturni, politički i državni sistem, osnove građanskoga civilnog društva i time posve nove društvene sisteme, koji tijekom dugoga vremena od 11. do 18. sto-

ljeća, još uvijek unutar sveobuhvatnih globalnih struktura feudalnoga staleškog poretka, snažno utječu na sveobuhvatne povijesne i društvene promjene, na kojima Europljani grade budući novi svijet – možemo pratiti unutar velikih epoha: od *humanizma* i *renesanse* preko *reformacije* do *klasicizma*, *prosvjetiteljstva* i *romantizma*.

Pa ipak, nema sumnje da *epoha moderne* – koja, za razliku od prethodnih stoljeća, potpuno transformira ljudsko društvo i uvodi ga u industrijsku civilizaciju i tehnički napredak, čije ostvarenje ne ide glatko, kao što ni opći ljudski “napredak” nije ispunio nade mnogih generacija ljudi – počinje od kraja 18. stoljeća pojavom prosvjetiteljstva, industrijske revolucije i industrijalizacije, a potom i pojavom buržoaskih revolucija, koje konačno ruše dugu epohu feudalizma i feudalnoga staleškog poretka.

Nasuprot feudalnom društvu, koje je osnovano na privilegijama i hijerarhijskim odnosima, koje održava nejednakost među ljudima, te stvara i održava hijerarhijske odnose i među ljudima i u društvenim odnosima, *moderna* u tijeku njezine epohe nudi izgradnju novih povijesnih pojava i odnosa u društvu. U toj epohi, u procesu dugoga trajanja, čovječanstvo nastoji izgraditi nov svijet na sljedećim sistemima:

I. Na *modernom globalnom društvenom sistemu* (tzv. industrijskom društvu):

- Postupno se izgrađuje *moderno društvo*, koje u 19. i 20. stoljeću obavlja najdublju transformaciju ljudskog društva u povijesti tijekom procesa industrijalizacije D industrijskog kapitalizma D masovne urbanizacije D liberalne demokracije. To je moderno društvo, kod svakog naroda, kad prihvati i njegove osnovice uvodi u život, omogućio nastanak posve novih društvenih odnosa i stanja, te izgradnju i razvoj zasebnog društava i društvenih sistema, ali i novih socijalnih odnosa.

- Prihvaćanje i izgradnja modernog društva, najvažnija je osnova kod svakog naroda za njegov razvoj na svim područjima života u suvremenom svijetu.

II. Na osnovicama *sistema moderne globalne visoke kulture*:

- Kao nove kulturne vrijednosti, sistem globalne moderne visoke kulture nastaje u Europi u tijeku velikih epoha od humanizma i renesanse, preko protestantizma do klasicizma, prosvjetiteljstva i romantizma. Te se kulturne vrijednosti šire iz europskog centra, gdje nastaju, prema periferiji. Na njima nastaje svijet moderne visoke kulture: književni jezici, književnost, znanost, umjetnost, obrazovanje itd.

- Tijekom epohe moderne, unutar modernog društva, u procesu ostvarenja obrazovne i kulturne revolucije, svaki narod u svojoj sredini, tijekom organiziranoga nacionalnog pokreta, prihvaća europske vrijednosti i izgrađuju zasebnu nacionalnu kulturu, razvija standardni moderni književni jezik, stvara modernu književnost, razvija znanost i znanstvene institucije, stvara umjetnost, utemeljuje i organizira posve nove kulturne nacionalne institucije, stvara nove nacionalne vrijednosti i sadržaje, razvija pismenost, obrazovanje i obrazovne institucije. Na tim osnovama, koje se neprekidno mijenjaju, svaki narod temelji zasebni kulturni identitet.

III. Na osnovicama *sistema globalne industrijsko-kapitalističke privrede*:

- U procesu ostvarenja industrijske revolucije i industrijalizacije, s kojom i započinje epoha moderne i modernog društva, svaki narod u svojoj sredini, prema vlastitim ekonomskim mogućnostima, uvodi opću industrijalizaciju u privredi, postupno izgrađuje i razvija sistem kapitalističke privrede, razvija nacionalno tržište, čime potiče razvoj roba i kapitala, te ubrzani razvoj urbanih sredina.

IV. Na osnovicama modernoga *političkog sistema* (sistema liberalne demokracije):

- Moderno društvo razvija posve nov politički sistem. Nastaje dugo razdoblje formiranja modernih demokracija, koje postupno ostvaruju građanske slobode, višestranački politički sistemi, slobodne izbore, nov sistem parlamentarizma i predstavničke vlasti, trodiobe

vlasti (njezinu podjelu na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), razdoblje formiranja najvažnijih nacionalnih institucija, ostvarenja nacionalnog suvereniteta, uvođenja u život načela jednakosti i slobode, izgradnje moderne cjelovite političke zajednice, moderne nacije i nacionalne države itd.

- Na tim osnovama (na političkom sistemu utemeljenom na građanskom društvu i njegovom pravnom i političkom poretku) svaki narod organizira cjelokupni javni život i mobilizira cjelokupnu javnost. Na tim osnovama nastaje moderna nacija, te posve novi i nacionalni kolektivitet i nacionalni identitet.

V. Na novim društvenim sistemima i sistemima društvenih odnosa i stanja:

- Tek tada, u tom razdoblju, unutar modernog društva, tek u epohi moderne nastaje nova organizacija nacionalne zajednice. Tek su tada nastali posve novi društveni sistemi i društveni odnosi i nova društvena stanja koji su omogućili izgradnju i organizaciju cjelovite i homogene moderne nacije, drukčije nego li ikada do tada. Tada nastaju posve novi i etnički i nacionalni identiteti. Ako prihvatimo to gledište, onda ne stoje teorije o etničkoj i kulturnoj naciji.

U odnosu na stoljeća koja su joj prethodila, epoha moderne (i snažni procesi modernizacije i integracije i transformacije koji nastaju u tijeku ostvarenja *projekta moderne*) postupno se iz Europe širi svijetom, osvaja ga i potpuno mijenja. Istodobno, zajedno s tom modernizacijom, svijetom se šire nacionalni pokreti, otkrivaju se etnički i nacionalni identiteti i formiraju moderne nacije. Etnički i/ili nacionalni identitet je u usponu, na svim razinama i u svim dijelovima svijeta. Od tada nadalje, svijetom se šire i socijalne napetosti i nacionalni sukobi širokih razmjera.

S gledišta znanstvenog modela koji tu zastupamo – kad naciju promatramo kao novu ljudsku zajednicu koja nastaje na vrhuncu procesa etničkog konstituiranja zajednice, koja se izgrađuje i organizira unutar modernog društva, na osnovicama modernih društvenih sistema, kad nastaje posve nova organizacije svih etnija i sub-etnija, ali i posve novi etnički i nacionalni identiteti – ne možemo prihvatiti teorije o nastanku dvaju posve različitih modela nacije. Prvi model: po svom podrijetlu najprije nastaje zapadni model nacije, to su tzv. *građanske nacije*, koje nastaju u zapadnoj Europi. Drugi model je ne-zapadni, a to je tzv. etnički model nacije.

5. Društvo, društveni odnosi i nacionalni identitet

Već smo kazali da je *epoha moderne* ujedno i epoha modernoga građanskog društva i epoha modernih nacija, ali i epoha konstrukcija modernih oblika etničkih i nacionalnih identiteta. Zbog toga je važno istražiti međusobnu ovisnost nacije i društva. Moderno društvo (preko društvenih sistema, društvenih odnosa, socijalnih interakcija i institucionalnog poretka) bitno utječe na izgradnju naroda i moderne nacije.

Isto to vrijedi i za pojavu i razvoj hrvatskog naroda i hrvatske nacije. Prema svemu tome, i hrvatska je nacija nastala i izgradila se kao *zajednica posve novoga tipa* (i integracijska i socijetalna i nacionalna koje izgrađuju *nacionalni kolektivitet*) tek u epohi moderne, tek unutar modernoga građanskog društva, tijekom dugoga procesa modernizacije i integracije i transformacije društva, kad nastaje proces preobrazbe hrvatske narodne zajednice u homogenu i cjelovitu nacionalnu zajednicu.

Međutim, što je društvo? Je li taj pojam jasan u povijesnoj znanosti? Po svemu sudeći, ni jedan pojam u znanosti nije tako nejasan kao pojam društva. Na prvi pogled taj nam je pojam jasan sve dok ga ne pokušamo definirati. A onda nastaju problemi.

Na pojavu i izgradnju društva utječu pravne norme i vrijednosti. Tip i strukturu društva određuju: pravne norme, društveni odnosi i interakcije među ljudima. Prema tom modelu,

postoje tri **reda fenomena društva**: prvi i najopćenitiji jest svijet društva kao sistem, tj. apstraktni globalni društveni sistem; drugi red jest svijet institucionalnog poretka koji se gradi na društvenim odnosima u konkretnoj sredini i, treći red, jest svijet interaktivnog poretka. Upoznajmo višeznačnost tog entiteta.

Društvo (i kao pojam i kao sistem i kao entitet) možemo upoznati kao skup društvenih odnosa i stanja, kao institucionalni poredak i preko društvenih sistema. Stoga, fenomen/entitet **društva** tvore ova tri međusobno povezana reda:

I. DRUŠTVO kao apstraktni pravni poredak i kao apstraktni društveni sistem, tj. kao **apstraktno globalno društvo i apstraktni društveni svijet**.

- Taj red društva predstavlja apstraktnu cjelinu, formu ili apstraktne globalne strukture koje zajedno tvore složeni društveni sistem. Utemeljen je na normativno-pravnom sustavu, na apstraktnim globalnim pravnim normama.

- Jezgra svakog društva odnosno svakoga društvenog sistema i institucionalnog poretka, kad se izgradi u konkretnoj sredini, jest:

- (1) *socijetalna zajednica* – koja kao društvena zajednica sadržava sustav pravnih normi, pravila i statusa, a od ljudi koji unutar nje žive traži odanost i lojalnost trajnim vrijednostima, pravnom i političkom poretku, pripadnost toj zajednici itd., te u tom pogledu ima snažnu integracijsku ulogu kod svakog naroda u organizaciji narodne zajednice, napose unutar modernog društva, u izgradnji moderne nacije, ali i svih oblika etnije;

- (2) *društveni (pod)sistemi* (prava, politike, kulture, privrede, uprave, sudstva, obrazovanja itd.) koji također imaju snažnu integracijsku ulogu.

II. DRUŠTVO kao institucionalni poredak, a tvore ga **društveni odnosi i stanja u društvu**, tj. **društveni sistemi D okolina i stvarni društveni svijet**.

- U zbilji se društvo izgrađuje kroz *društvene sisteme, institucije* i cjelovitu *organizaciju* jednog naroda (kroz narodnu ili nacionalnu zajednicu) koji na određenom teritoriju ima upravu, političku zajednicu i državu, a izgrađuje se na osnovicama globalnog društva: kulturnim, privrednim, političkim, pravnim itd. Tvori ga, dakle, ukupnost društvenih odnosa i stanja ljudi i naroda.

- Prema tome, društvo se kao entitet u zbilji izgrađuje preko društvenih sistema, socijalnih odnosa, institucija i institucionalnog poretka, unutar svih društvenih područja koja nastaju unutar neke *organizirane* narodne ili nacionalne zajednice. Tada nastaje zasebno društvo, koje je znatno samostalno u odnosu na svoju okolinu.

III. DRUŠTVO kao interaktivni poredak, kao svijet pravnih, društvenih i socijalnih *interakcija* između pojedinaca i društvenih grupa; to je stvarni društveni svijet uzajamne prisutnosti i interakcija koje se događaju među ljudima u nekoj sredini.

- U tom smislu društvo tvori svaka *skupina ljudi*, tj. određena grupa ljudi/osoba koji su se udružili unutar društvenih institucije, udruga, političke zajednice, države.

- Na toj razini društvo možemo prikazati i kao *individualni poredak*, a to je svijet stvarnih osoba/ljudi. Sastavljeno je, dakle, od pojedinaca, koji su se udružili u konkretne svrhe i ciljeve. Tada je društvo sačinjeno (1) od pojedinaca, (2) od interakcije među pojedincima i (3) od institucija na kojima je izgrađeno.

To je, dakako, idealno-tipski model za prikazivanje kompleksne društvene stvarnosti. Time ne kažemo da uistinu postoje tri odvojena entiteta. Ipak je nužno razlikovati sva tri reda fenomena društva. Kad društvo motrimo kao zasebni entitet, svaki red valja promatrati odvojeno. Ali u isto vrijeme, budući da društvo valja motriti preko izgradnje društvenih sistema i odnosa, jasno je da sva tri reda tvore cjelinu (fenomena društva) bez koje je nemoguće upoznati što je društvo.

Pojedini dakle dio, kao posebni red *fenomena društva*, valja gledati preko sva tri reda. Prvi tvori globalno društvo, tj. makrodruštveni sistem. U drugom se redu radi o izgradnji društvenih sistema (kulture, privrede, obrazovanja, uprave, političke zajednice, države itd.) i odnosa u društvu kod nekog naroda, tj. o mikrodruštvenom sistemu. U trećem se redu radi o socijalnim interakcijama među ljudima. Globalno društvo je, na primjer, *feudalno društvo* (feudalni staleški pravni i politički poredak) ili *moderno društvo* (koje izgrađuje posve novo ljudsko društvo tijekom procesa: industrijalizacije D industrijskog kapitalizma D masovne urbanizacije D liberalne demokracije).

Nužno je, dakle, imati na umu da i (1) *globalno društvo* i (2) društvo kao *institucionalni poredak* i (3) *društveni sistemi* u svakoj sredini (kod svakog naroda, unutar svake narodne ili nacionalne zajednice napose) oblikuju: *socijalni poredak*, mnoge *socijalne promjene* i višestruke *interakcije među ljudima*. Sve tri razine fenomena društva važne su za upoznavanje i prikazivanje kompleksnog i stvarnoga društvenog svijeta, svijeta ljudskog društva. Sve tri razine društva bitno utječu i na konstrukciju različitih identiteta: društvenih, kulturnih, etničkih, nacionalnih itd.

6. Etnički i nacionalni identitet u hrvatskoj javnosti

Nastavimo raspravu o etniji i etničkom identitetu. Nužno je o tome imati jasne pojmove i spoznaje jer, u protivnom, ne možemo utemeljiti ni znanstveni model niti istraživanja o etničkom i nacionalnom identitetu, te o etniji i naciji.

Etničke zajednice ili *etnije* – i **pred-etnije** (rod i pleme, čije zajedništvo počiva na rodoslovnim strukturama, tzv. jedinstvu “krvi i podrijetla”) i **proto-etnije** (međusobno udruživanje više plemena, čije zajedništvo više ne tvori isto rodoslovno podrijetlo) i **proto-moderne etnije** (nastanak šire narodne zajednice koja se izgradila i organizirala unutar određenog društva i društvenih sistema, pravnog i političkog poretka, političke zajednice, te posjeduje zajedničke kulturne vrijednosti, ali i kulturnu i vjersku i etničku raznolikost) – svojim podrijetlom pripadaju najstarijem tipu ljudskih zajednica, koje su nastajale tijekom svestrane čovjekove djelatnosti, rada i organizacije.

Dakle, po svom su nastanku, te etničke zajednice (etnije) starije od nacije. Jer nacije, kao moderne homogene zajednice, nastaju i izgrađuju se, kako je rečeno, tek u epohi moderne i modernog društva, tek kad su izgrađeni moderni društveni sistemi, tek na vrhuncu procesa etničkog konstituiranja zajednice, ne prije, ne u epohi feudalizma i feudalnog poretka. Tada, u feudalizmu, nastaju pred-moderni i posve drukčiji oblici organizacije narodne/ljudske zajednice, koja ne postiže punu cjelovitost i homogenost (ni etničku ni socijalnu ni političku ni kulturnu) koju izgrađuju moderne nacije.

Tu je, dakako, riječ o načinu i mogućnosti organizacije i razvoja etnosa. Predmoderna društva, na jednoj strani, i moderno društvo i moderni društveni sistemi, na drugoj strani, daju posve *drukčije institucije* (pravne, političke, državne, privredne, komunikacijske, obrazovne, upravne, parlamentarizma, trodiobe vlasti, nacionalnog suvereniteta itd.) na kojima se izgrađuje posve drukčiji poreci (pravni, politički i privredni) i izgrađuju i organiziraju posve drukčije etnije (ljudske zajednice).

Prema tome, kad je riječ o modernoj naciji, koja nastaje unutar epohe moderne i modernog društva, tada ne mislimo samo na fenomen nacionalnih sentimentata (na nacionalnu svijest i volju i sve oblike nacionalizma), koji se u nekim elementima (svijesti i solidarnosti) vežu i s etničkim sentimentima u predmodernim društvima, nego poglavito mislimo na posve drukčiju organizaciju svih oblika etnija i napose na drukčiju organizaciju nacionalne zajednice u modernom društvu.

No, kako je rečeno, i nakon nastanka moderne nacije, i dalje postoje etničke zajednice i sub-etničke grupe, ali sada unutar institucija moderne nacije: unutar njezine političke zajed-

nice i nacionalne države, čiji je nosilac nacija kao dominantna i/ili šira meta-etnija. Sada se moderna nacija izgrađuje kao dominantna etnija, dok se sve "druge" etničke zajednice i etničke grupe – koje se nalaze unutar njezina političkog i državnog teritorija i socijetalne zajednice modernog društva – i razvijaju i organiziraju kao sub-etnije unutar svojih sub-kultura. Sve dakle "druge" sub-etnije i sub-etničke grupe, koje nacija (preko njezine države) obuhvaća kao dominantna etnija, posjeduju identitet "drugoga" i konstruiraju takav individualni, grupni i kolektivni identitet.

Nema, dakle, sumnje da u svim razdobljima i u svim društvima, od najstarijih vremena do suvremenosti, unutar neke političke zajednice ili države ili neke nacije kao dominantne etnije, uvijek postoje više sub-etnija i sub-etničkih grupa i skupina, da postoji kulturna i etnička raznolikost (pluralizam). Tako je bilo, kako smo naveli, i unutar svih hrvatskih pokrajina, unutar Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) u 19. stoljeću kad su, u tijeku Hrvatskoga narodnog preporoda, a potom i hrvatskoga nacionalnog i političkog pokreta, stvorene nove integracijske nacionalne osnove na kojima se izgradila i organizirala moderna hrvatska nacija.

U tom razdoblju, kad se i u hrvatskoj sredini prihvaćaju i izgrađuju temeljne vrijednosti globalnih sistema (kulture, privrede, tehnologije, pismenosti, obrazovanja i druge) koji nastaju u razdoblju moderne i modernog društva, i unutar Hrvatske nastaje proces modernizacije i integracije ne samo cjelokupnog društva nego i svih etnija, proces njihove svestrane organizacije. Međutim, samo se *dominantna etnija* (a to je na hrvatskom prostoru bio hrvatski narod) izgrađuje, transformira i organizira u modernu naciju i homogenu nacionalnu zajednicu, koja integrira i asimilira mnoge sub-etničke grupe, ali ne i etničke zajednice koje su se unutar građanskog društva uspjele organizirati i održati svoj sub-kulturni i vjerski identitet. Cjelokupni taj etnos (i sve etnije i sub-etničke grupe i hrvatski narod i modernu hrvatsku naciju) na hrvatskom prostoru u 19. stoljeću međusobno povezuje u jednu cjelinu: pravi i politički poredak, moderno društvo i društveni i/ili socijalni odnosi, socijetalna zajednica, unutrašnja uprava, sudstvo, školstvo, moderna kultura, moderna privreda itd. Ali je i tada riječ o kulturnoj i etničkoj raznolikosti i o društvenom pluralizmu.

U 19. stoljeću, u najvažnijem razdoblju kad se izgrađuju osnove moderne hrvatske nacije, na hrvatskom političkom prostoru žive, kako smo upoznali, više etnija: hrvatska, srpska, češka, slovenska, slovačka, njemačka, mađarska, talijanska, židovska, rumunjska i druge i više sub-etničkih skupina. Na tom je prostoru *dominantna etnija* bila hrvatska, odnosno hrvatski narod, koji se unutar modernog društva (građanskoga, kapitalističkog i industrijskog svijeta) transformirao u modernu naciju. Hrvatski je narod i/ili Hrvati dominantna etnija unutar Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije): jer Hrvati tvore većinu stanovništva na tom prostoru, hrvatski je jezik standardiziran i uveden u javnu uporabu (u književnosti, obrazovanju, sudstvu i javnim komunikacijama uopće), oni su prihvaćali kulturne utjecaje, određivali razinu visoke kulture i usmjeravali njezin razvitak i modernizaciju, samo su oni bili nosioci hrvatske državopravne i kulturne tradicije, oni su u svojim rukama imali vlast i unutrašnju upravu, većinu u parlamentu (u Hrvatskom saboru), u županijskim skupštinama, u općinama i gradovima, određivali su sistem obrazovanja, te u svojim rukama imali najvažnije institucije u zemlji: kulturne, političke, upravne, sudske, privredne i druge; oni su napokon organizirali hrvatski narodni preporod, a potom i hrvatski nacionalni i politički pokret, koji je mobilizirao većinu stanovništva u Hrvatskoj, a taj je preporod i nacionalni pokret stvorio osnove (kulturne, privredne, obrazovne, političke, državne, komunikacijske, temeljne institucije itd.) na kojem je izrasla moderna hrvatska nacija. Na tom prostoru (Trojedne kraljevine) ni jedna "druga" etnija (osim hrvatskog naroda) nije se tako organizirala i nije povela pokret takvih širokih razmjera. Zato na tom prostoru, o čemu svjedoči povijest, nije mogla nastati ni jedna druga nacija (kao dominantna zajednica) osim hrvatske nacije. Tako je bilo i u drugim sredinama.

Etnički i nacionalni identiteti (individualni, grupni i kolektivni, na razini etničke ili nacionalne svijesti, na jednoj, i objektivni na razini zbilje, tj. identiteti etničkih zajednica i identitet hrvatske nacije, na drugoj strani) u Trojednoj kraljevini (Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji) u 19. stoljeću, kao i njihova uzajamna ovisnost ili interakcije među njima, bili su složeni, a još je složenije njihovo istraživanje. Prije svega, uz oblikovanje etničkih i nacionalnih identiteta (individualnih i kolektivnih na razini etničke i nacionalne svijesti) moramo uvijek promatrati formiranje i razvoj identiteta na razini zbilje: i identiteta etničkih grupa i identiteta hrvatskog naroda i identiteta hrvatske nacionalne zajednice i identiteta hrvatskog društva.

Nužno je pritom razlikovati dvije razine identiteta o pluralnim odnosima: prvo, one koji su vezani uz višestruke društvene identitete u *pluralnim društvenim odnosima i stanjima* i, drugo, one koje su vezani uz etničke i nacionalne identitete u kojima se ogleda *kulturna i etnička raznolikost (pluralizam)*. I jedna i druga razina identiteta prisutna je u Hrvatskoj. U tom slučaju nužno je istražiti: a) društvo i društvene identitete ↔ okolina (unutar društvenih sistema/okolina i spram pluralnih društvenih odnosa) i b) etničke i nacionalne identitete ↔ okolina (napose odnos hrvatske nacije prema drugim etnijama unutar kulturne i etničke raznolikosti).

Valja nadalje razlikovati dvije razine identiteta koje nastaju u procesu osobne identifikacije. Prva razina, kad kod pojedinaca/osoba nastaje *horizontalna ("bočna") identifikacija* pri čemu se mogu pojaviti više identiteta jednakih po svojoj društvenoj vrijednosti, na primjer više identiteta-uloga: muškarac ↔ suprug ↔ roditelj ↔ profesija ↔ stanovnik nekog mjesta itd. Druga razina, kad kod pojedinaca nastaje *vertikalna identifikacija* i identiteti koji su u hijerarhijskoj uzajamnoj ovisnosti, na primjer identiteti kojima se iskazuje teritorijalna pripadnost: nekoj zavičajnoj regiji → općini → županiji → hrvatskoj pokrajini → političkoj zajednici → hrvatskoj državi; ili identiteti kojima se iskazuje pripadnost etnosu: nekoj porodici → užoj etničkoj grupi → etničkoj zajednici → hrvatskom narodu → hrvatskoj naciji → naciji-državi (Hrvatskoj).

LITERATURA

- Anderson, Benedict (1990) **Nacija: zamišljena zajednica**. Zagreb: Školska knjiga.
- Armstrong, John (1982) **Nations before Nationalism** Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Banac, Ivo (1988) **Nacionalno pitanje u Jugoslaviji**. Zagreb: Globus.
- Barth, Frederik (1969) **Ethnic Groups and Boundaries**. Boston: Little, Brown and Co.
- Budak, Neven (ur.) (1995) **Etnogeneza Hrvata**. Zagreb: MH.
- Čičin-Chand, Ružica, Josip Kumpes (ur.) (1998) **Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa**. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Deutsch, Karl W. (1966) **Nationalism and Social Communication**. New York: Mit Press.
- Deutsch, Karl W. (1969) **Nationalism and its Alternatives**. New York: MIT Press.
- Deželić, Gjuro (1879) **Hrvatska narodnost ili duša hrvatskog naroda**. Zagreb: MH.
- Gellner, Ernest (1998) **Nacija i nacionalizam**. Zagreb: Politička kultura.
- Gross, Mirjana (1973) **Povijest pravaške ideologije**. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- Gross, Mirjana (1985) **Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860. godine**. Zagreb: Globus.
- Gross, Mirjana, Szabo, Agneza (1992) **Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća**. Zagreb: Globus.
- Habermas, Jürgen (1988) **Filozofski diskurs moderne**. Zagreb: Globus.
- Haselsteiner, Horst (1997) **Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi**. Zagreb: Naprijed.
- Hobsbawm, J. Eric (1993) **Nacije i nacionalizam**. Zagreb: Novi Liber.
- Hroch, Miroslav (1985) **Social Preconditions of National Revival in Europa**. Cambridge: University Press.

- Janjić, Dušan (1987) **Država i nacija**. Zagreb: Politička misao.
- Jelavich, Charles (1992) **Južnoslavenski nacionalizmi**. Zagreb: Školska knjiga.
- Jenkins, Richard (1997) **Rethinking ethnicity**. London: SAGE Publications.
- Dženkins, Ričard (2001) **Etnicitet u novom ključu**. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Kalanj, Rade (1994) **Modernost i napredak**. Zagreb: AntiBARBARUS.
- Kann, Robert A. (1950) **The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg monarchy 1848–1918**. I, New York.
- Kann, Robert A. (1957) **The Habsburg Empire**. New York.
- Kann, Robert A. (1974) **A History of the Habsburg Empire 1526–1918**. London.
- Karaman, Igor (1972) **Privreda i društvo Hrvatske u 19. st.** Zagreb: IHP.
- Karaman, Igor (1989) **Privredni život Banske Hrvatske 1700. do 1850**. Zagreb: Liber.
- Karaman, Igor (1991) **Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800–1941**. Zagreb: Naprijed.
- Katičić, Radoslav (1998) **Literarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja**. Zagreb: MH.
- Klaić, Nada (1971) **Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku**. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaić, Vjekoslav (1899) **Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. Stoljeća**. Zagreb: MH.
- Kohn, Hans (1967², 1946) **The Idea of Nationalism**. New York: Collier-Macmillan.
- Kohn, Hans (1955) **Nationalism: Its Meaning and History**. New York: Van Nostrand.
- Kohn, Hans (1957) **Nationalism and Liberty**. London: Macmillan.
- Kohn, Hans (1962) **The Age of Nationalism**. New York: Collier.
- Korunić, Petar (1986) **Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870 godine**. Zagreb: Globus.
- Korunić, Petar (1989) **Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875: Studija o političkoj teoriji i ideologiji**. Zagreb: Globus.
- Korunić, Petar (1991) **Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću**, Povijesni prilozi 10, 103–156, Zagreb: HIP.
- Korunić, Petar (1992) **Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49. godine**. Povijesni prilozi 11, 177–122, Zagreb: HIP.
- Korunić, Petar (1993) **O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u 19. stoljeću**, Povijesni prilozi 12, 133–228, Zagreb: HIP.
- Korunić, Petar (1994) **Problem istraživanja porijekla hrvatske nacije**, Spomenica Ljube Bobana, 145–157, Zagreb: Zavod HP.
- Korunić, Petar (1997) **Porijeklo i integracija nacije kao znanstveni problem**, Migracijske teme 3, 151–188, Zagreb: Institut MIN.
- Korunić, Petar (1998a) **Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848–1849. godine**, Radovi 31, 9–39, Zagreb: ZHP.
- Korunić, Petar (1998b) **Struktura hrvatskog programa i društvene promjene za revolucije 1848–49. godine**. Historijski zbornik LI, 83–96, Zagreb: HPD.
- Korunić, Petar (1999a) **Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem**, u Gross, M. Zbornik, 137–160, Zagreb: Zavod HP.
- Korunić, Petar (1999b) **Porijeklo, integracija i budućnost nacije**, u **Etničnost i povijest**, priredio E. Heršak, 55–82, Zagreb: Institut MIN.
- Korunić, Petar (2000) **Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj**. **Historijski zbornik**. LIII, 49–99, Zagreb: HPD.
- Korunić, Petar (2003) **Nacija i nacionalni identitet: uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije**. **Zgodovinski časopis** 57, 163–208, Ljubljana: ZD.
- Korunić, Petar (2004) **Nacija i nacionalni identitet u epohi Moderne: Osnova rasprave o izgradnji moderne hrvatske nacije**. Zagreb: Školska knjiga.
- Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (1995) **Slovenci v Hrvaški**. Ljubljana: Inštitut ZIN.
- Lerotić, Zvonko (1984) **Nacija**. Zagreb: Globus.
- Lerotić, Zvonko (1985) **Načela federalizma višenacionalne države**. Zagreb: Globus.

- Luhmann, Niklas (1998) **Teorija sistema**. Beograd: IKZS.
- Luhmann, Niklas (2001) **Društveni sistemi**. Beograd: IKZS.
- Macartney, W. A. (1971) **The Habsburg Empire**. London.
- Mannheim, Karl (1968) **Ideologija i utopija**. Beograd: Nolit.
- Maritain, Jacques (1990) **Filozofija povijesti**. Zagreb: KS.
- Maritain, Jacques (1992) **Čovjek i država**. Zagreb: Globus.
- Markus, Tomislav (2000) **Hrvatski politički pokret 1848.–1849. godine**. Zagreb: Dom i svijet.
- Markus, Tomislav (2001) **Slavenski Jug 1848.–50. i hrvatski politički pokret**. Zagreb: HP.
- Neumann, Franz (1974) **Demokratska i autoritarna država**. Zagreb: ŠK.
- Parsons, Talcott i dr. (1969) **Teorije o društvu**. Beograd: VK.
- Parsons, Talcott (1991) **Društva**. Zagreb: AC.
- Plessner, Helmuth (1997) **Zakašnjela nacija**. Zagreb: Naprijed.
- Pokrovac, Zoran (ur.) (1991) **Gradansko društvo i država**. Zagreb: Naprijed.
- Strossmayer, Josip Juraj – Rački, Franjo (1971) **Politički spisi**. (ur.) V. Koščak, Zagreb: Znanje.
- Radić, Antun (1936) **Narod i narodoznanstvo**. Zagreb: MH.
- Raukar, Tomislav (1997) **Hrvatsko srednjovjekovje**. Zagreb: ŠK.
- Redžić, Enver (1963) **Prilozi o nacionalnom pitanju**. Sarajevo: VK.
- Renan, Ernest (1981) Što je nacija. **Kulturni radnik** 6, Zagreb.
- Renner, Karl (1899) **Staat und Nation**. Wien.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (2001) **Etnologija i etnomit**. Zagreb: Publica.
- Schultze, Hagen (1993) **Staat und Nation in der europäischen Geschichte**. München: Verlag C. H. Beck
- Seton-Watson, Hugh (1980) **Države i nacije**. Zagreb: Globus.
- Skok, Petar (1934) **Dolazak Slavena na Mediteran**. Split.
- Skok, Petar (1950) **Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima**. Zagreb.
- Smičiklas, Tadija (1882) **Povijest Hrvatska**. 1879. (I) i 1882. (II), Zagreb: MH.
- Smičiklas, Tadija (1904–1990) **Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije**, vol. I–XVIII, Zagreb: MH.
- Smith, Anthony, D. (1979) **Nationalism in the Twentieth Century**. Oxford: M. Robertson.
- Smith, Anthony, D. (1983) **Theories of Nationalism**. London: Duckworth.
- Smith, Anthony D. (1986) **The Ethnic Origins of Nations**. Oxford: Blackwell.
- Smith, Anthony D. (1991) **National Identity**. London: Penguin Books.
- Smit, Anthony D. (1998) **Nacionalni identitet**. Beograd: XX. vek.
- Stančić, Nikša (1980) **Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: M. Pavlinović i njegov krug do 1869**. Zagreb: HIP.
- Stančić, Nikša (1985) **Hrvatski narodni preporod 1790–1848. u Hrvatski narodni preporod 1790–1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta**. Zagreb: MH.
- Stančić, Nikša (2002) **Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću**. Zagreb: Barbat.
- Suppan, Arnold (1999) **Oblikovanje nacije u gradanskoj Hrvatskoj 1835–1918. godine**. Zagreb: Naprijed.
- Südland, L. Von (1991) **Južnoslavensko pitanje**. Zagreb: MH.
- Šidak, Jaroslav i drugi (1968) **Povijest hrvatskog naroda 1860–1914**. Zagreb: ŠK.
- Šidak, Jaroslav i drugi (1988) **Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret**. Zagreb: ŠK.
- Šidak, Jaroslav (1973) **Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća**. Zagreb: IHP.
- Šidak, Jaroslav (1979) **Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49**. Zagreb: IHP.
- Šišić, Ferdo (1925) **Hrvatska povijest od najstarijih vremena do 1918**. Zagreb: MH.
- Vattimo, Gianni (1987) **La fin de la modernité**. Paris: Seuil.
- Zöllner, Erich, Therese Schüssel (1997) **Povijest Austrije**. Zagreb: Barbat.

NATION AND NATIONAL IDENTITY

PETAR KORUNIĆ

Faculty of Philosophy of Zagreb

The paper is a part of extensive research on cultural and ethnic pluralism in Croatia, on different types of social, religious, cultural, ethnic and national identities, and relations toward other identities, ethnic groups, nations and cultures.

Ethnic revival in the modern world – as well as persisting ethnic and national changes, differences and conflicts (social, ethnic and national) in all areas, in the past and at present – as well as the lasting presence of the problem of researching the phenomenon of nation and nationalism, inspired many researchers in social sciences to research thoroughly the phenomenon of ethnic and national identity.

There is a difference between the ethnic and the national. These are two different notions (ethnic and national), two different societies (ethnic and national), and two different identities (ethnic and national). Ethnic groups have always been connected with the history of mankind: with man and with relations with people. They can be found in all regions of the world and in all periods since prehistoric times. Cultural and ethnic diversity (pluralism) are not new. Ethnic and cultural diversity, as well as social pluralism, existed in the past and exist now, in our modern world. The earliest ethnic communities (proto-ethnic groups: tribes, races, ethnic groups) and ethnic identities are of older origin than nations and national identities. This is because nations and national states, which are the result of the culmination of the process of ethnic formation of a community, and national identities, are fairly recent phenomena, formed between the end of 18th and the end of the 20th centuries.

This is the model in which ethnicity and the ethnic identity are viewed as a process in which different social, ethnic and/or national identities originate, continuously develop and transform (1) within organized ethnic groups, (nations), sub-ethnic groups, and their subcultures (ethnic groups); (2) on the level of continuous social changes, social relations and situations, and (3) on the level of interpersonal relationships in the process of social interaction. In the course of these on-going changes in the present, and greatly influenced by modernization and integration of societies and modern social systems, we are witnesses of the birth of entirely new phenomena. Besides individual and group identities we can also see the formation of entire collective identities: cultural, educational, political, economic, ethnic, national, etc.

Key words: ETHNIC, ETHNIC GROUP, NATION, CROATIAN NATION, NATIONALISM, ETHNIC AND NATIONAL IDENTITY, CULTURAL IDENTITY, MODERN SOCIETY